

ETIKKENS EFTERLIV

ET PRAGMATISK BLIK PÅ MORALSKE RÆSONNEMENTER

Når vi taler om moralske ræsonnementer (etik), så tænker vi typisk enten på en privat refleksionsproces, eller på en fælles diskussion og rådslagning, der bygger på nogle eksterne kriterier (værdier og dyder), og som ideelt set fører til en dom eller afgørelse. Det er også disse aspekter af etik, som især har optaget såvel moralfilosoffer som samfundsforskere: De interne tankeprocessers karakter og oprindelsen af de fælles værdier og dyder. Men for antropologen er der endnu et aspekt af det moralske ræsonnement, som kan udforskes: Næmlig genfortællingen.

af MATTHEW CAREY

Det er dette sidste aspekt, etikens efterliv, jeg vil udforske i det følgende. Jeg vil gøre det ved at sammenholde to forskellige grupper af mennesker, der har meget uens holdninger til at stille deres moralske ræsonnement til skue: Berberne i det sydlige Marokkos bjerge, der mener, at moralske begrundelser bør forblive private, og de mere ugenerte afghanske handelsmænd i Odessa, Ukraine. Gennem sammenligningen stiller jeg følgende spørgsmål: Hvad er det, vi gør, når vi vælger enten at dele eller skjule de indre processer, der går i gang, når vi konfronteres med et moralsk dilemma? Og hvilke konsekvenser har det?

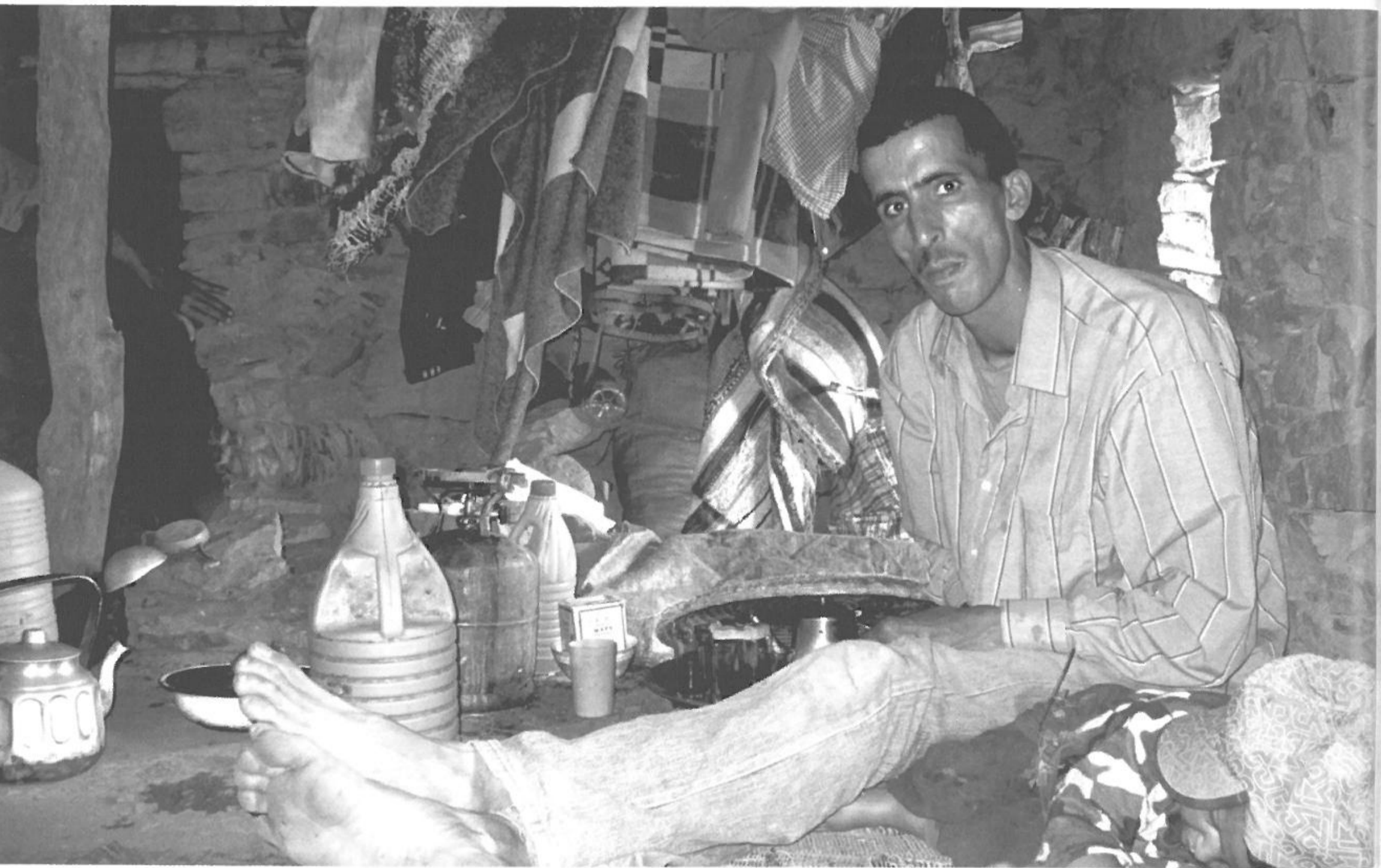
Marokkansk medicin

Fra 2003 til 2005 boede jeg og udførte feltarbejde i en isoleret landsby med omkring 1000 indbyggere i hjertet af Marokkos Atlas-bjergkæde. Min forskning koncentrerede sig primært om de lokale politiske institutioner, men seks måneder efter min ankomst åbnede en fransk NGO en medicinsk klinik i landsbyen. Klinikken var bemandedet med en ung fransk sygeplejerske og en lokal tolk fra det nærliggende sletteområde. Tollen var dog ofte fraværende, og jeg blev derfor tit bedt om at tage hendes plads. Dette gav mig direkte adgang til dagligdagen og de medicinske problemstillinger i en befolkning, der indtil da havde

haft meget lidt erfaring med vestlig medicin. De allerrigeste blandt dem havde måske lejlighedsvis besøgt en læge i lavlandet, men for langt de fleste af de lokale indbyggere var den slags fuldstændig ukendt land.

Den manglende adgang til hospitaler og læger betød også, at vi ofte blev konfronteret med meget alvorlige tilfælde, der gik langt ud over det normale kompetenceområde for en sygeplejerske. Jeg husker specielt én anledning, hvor et barn, født i en lejr højt oppe i bjergene, udviklede stivkrampe efter fødslen - sandsynlig-

vis på grund af den saks, der var blevet brugt til at klippe navlestrengen over. Vi forklarede forældrene, at deres barn uden tvivl ville dø, hvis det ikke kom på hospitalet. Men for familien var en rejse til hospitalet en uoverstigelig økonomisk udgift, og det endte med, at barnet døde.

Et moralsk *dispositif*

Sådanne afgørende dilemmaer var - og er - en hyppig del af hverdagen i Atlas-bjergene. Men de moralske ræsonnementer, der afgør folks endelige beslutninger, bliver, så vidt jeg kan vurdere, nærmest aldrig diskuteret - ikke med antropologen, men heller ikke indbyrdes i befolkningen.

Denne modvilje mod at dykke ned i egne dilemmaer, mener jeg, indikerer et bredere kulturelt *dispositif*, som er meget udbredt i området. Jeg kalder det "det hermeneutiske slør". Den centrale idé er, at andre menneskers sind (deres motivationer, tanker, intentioner osv.) er grundlæggende utilgængelige. Andre mennesker er, kort sagt, uransagelige, som om "Gud slører dem" (*isntl-tn rbbi*). Skønt det kan virke paradoksalt, så anses det på én og samme tid som både umuligt og umoralsk at forsøge at 'gennemskue' dette slør, for derved at observere et andet menneskes indre (paradoksalt, fordi vi sjældent finder det nødvendigt at fordømme handlinger, der anses som værende umulige).

Den formodede eksistens af et sådant slør forklarer ganske vist ikke til fulde, hvorfor folk var så tilbageholdende med at diskutere deres egne motivationer - en praksis, som de er ganske fortrolige med fra udflugter til lavlandet eller fra TV. Men det er tydeligt, at

de to fænomener er relaterede. På den ene side er der en vis tilbageholdenhed med hensyn til indre tilstande i al almindelighed (om de så er ens egne eller andres), og på den anden side indbefatter dét at tale om sig selv meget ofte også at tale om andre

mennesker - som vi skal se i det følgende.

Hvorom alting er, var resultatet, at jeg kun kunne lære noget om deres moralske ræsonnementer ved at drage slutninger på baggrund af deres adfærd - ved hjælp af gætværk, med andre ord. Kontrasten

kunne ikke være større i forhold til de afghanske handlende, som jeg senere lavede feltarbejde blandt i havnebyen Odessa i Ukraine. Disse mennesker afslørede med glæde deres tankeprocesser - til tider ned til mindste detalje. Og det er netop sådan en detaljeret redegørelse, som vi nu vil rette opmærksomheden imod.

Fælden

Reza var en ung afghansk mand, der solgte sko på Odessas "Syvende Kilometer" (*sedmoy kilometer*) marked. "Syvende Kilometer" er et containemarked på størrelse med en lille by, der, som navnet antyder, ligger syv kilometer uden for Odessa. Det kan fremvise en mangfoldighed af forskellige varer og nationaliteter, og bestemte etniske grupper specialiserer sig i bestemte varer. Således er det nu primært kineserne, der står for engrossalg af tøj - noget, der tidligere mest hørte under ukrainerne og tyrkerne. Vietnameserne har forbindelser til de lokale banker og tjener til dagen og vejen som uofficielle vekselere, mens afghanerne specialiserer sig i elektronik og (ligesom vestafrikanerne) sko.

Reza havde været involveret i begge de sidstnævnte afghanske specialiteter. Han havde sluttet sig til sin bror i Ukraine i 2006, efter en kort periode i en guldsmedebutik i Dubai. Han var ung, flersproget, flittig og ambitiøs, og med lidt hjælp fra sin bror etablerede han sig hurtigt som handlende. Jeg mødte ham første gang i 2007, da han lige var begyndt som selvstændig, og da jeg vendte tilbage i 2012 stod han i spidsen for en blomstrende koncern og var synligt velstillet.

Jeg løb ind i ham ved et tilfælde, og han insisterede på at invitere mig ud at spise - først på en centralt beliggende ukrainsk restaurant og senere på et overdådigt afghansk sted. Til begges tilfredshed drejede samtalen sig begge gange i retning af de kulturelle særpræg, man møder i Ukraines erhvervsliv. Vi kom blandt andet ind på problemet omkring butiksassistenten, der stjæler fra deres arbejdsgivere. Dette havde Reza oplevet flere gange, og hver gang havde det sat ham i et alvorligt moralsk dilemma. Han illustrerede sin pointe med et eksempel, der lå nogle år tilbage, fra dengang han havde været i elektronikbranchen og solgt mobiltelefoner.

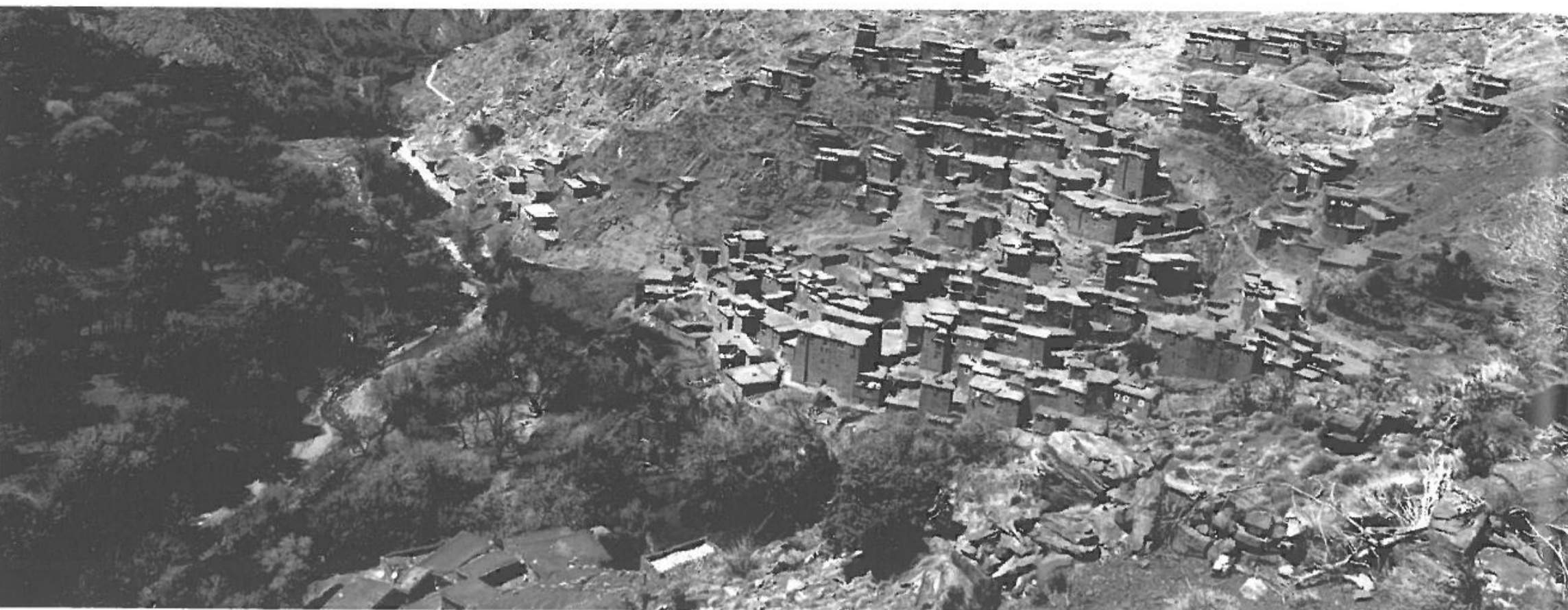
Tyveriet var i første omgang blevet opdaget takket være Rezas omhyggelige bogføring. På et tidspunkt bemærkede han, foranlediget af en kunde, en uoverensstemmelse mellem sine inventarlistere og sit faktiske lager. Han var glad

for sin daværende assistent, og havde i starten været tilbøjelig til at opfatte uoverensstemmelsen som et resultat af menneskelige fejl - men han var samtidig ekstra opmærksom for at være på den sikre side. Og lidt efter lidt stod det klart for ham, at afvigelseerne ikke var en fejl, men et resultat af bevidst og systematisk tyveri. Kun to mennesker havde adgang til lagerrummet, ham selv og hans assistent, og da han var temmelig sikker på, at han ikke havde neglet fra sig selv, var den logiske slutning, at den skyldige måtte være medarbejderen. Problemet var at Reza ikke anså den slags indirekte bevisførelse som solid nok til at fratage en mand sit levebrød. Han understregede over for mig, at fordi Gud har givet os fornuft, er det vores moralske pligt at udnytte den bedst muligt. Og indicier er en hån mod fornuften. Det placerede ham i et dilemma. Han "vidste" at assistenten var skyldig og

ønskede at fyre ham - men han kunne ikke få sig selv til at gøre det med ren samvittighed.

Den eneste måde, hvorpå han kunne løse sit dilemma, var ved at skaffe sig uigendriveligt bevismateriale: Som Shakespeares Othello behøvede han "synligt bevis". Han satte sig derfor for at fange assistenten på fersk gerning ved at holde et særligt vågent øje med ham i løbet af arbejdsdagen. På trods af en ihærdig indsats lykkedes den plan imidlertid ikke, og i sidste ende var det et rent lykketræf, der gav Reza det bevis, han behøvede.

Han sad en dag og bladrede i en af de lokale aviser, da han faldt over en lille annonce, der reklamerede for telefoner af netop den type, han selv solgte - og det angivne kontaktnummer var hans assistents. Men selv dette, forklarede han, var ikke bevis nok for ham. Så han bad en af sine afghanske venner om at ringe til assistenten for at købe en af tele-

fonerne. Et møde blev arrangeret i den unge mands lejlighed den følgende aften. Stadig ikke sikker på, at dette talte som et uigenkaldeligt bevis, besluttede Reza sig for at fylde to biler med afghanere, der alle mødte op til den aftalte tid, og parkerede ude af syne rundt om hjørnet, mens vennen gik op i lejligheden. Fem minutter senere vendte sidstnævnte tilbage med en telefon, som Reza kunne identificere som en af sine egne. Her var endelig det synlige bevis, Reza behøvede for at skride til handling. Afghanerne væltede ud af bilerne og tilbage til lejligheden, hvor de bankede på og tiltvang sig adgang - til stor forskrækkelse for den unge assistent og hans rædselsslagne kæreste. Reza tog sine varer tilbage og meddelte den unge mand, at han ikke længere var ønsket i butikken.

Pragmatisme og moral

Hvad kan vi lære af hele den proces af moralsk argumentation og handling, der udspiller sig i løbet af denne anekdote? Som jeg forklare-

de i indledningen, så har antropologiske tilgange til moral typisk brugt sådanne fortællinger som indikatorer på en underliggende virkelighed. Man har enten brugt dem til at redegøre for det sæt af fælles, samfundsmæssige normer og værdier, der udgør 'kultur' (i Durkheims forstand, eller hvad Joel Robbins kalder 'reproduktionsmoral'). Eller benyttet dem til at drage konklusioner omkring de komplekse beslutningsprocesser enkeltpersoner og kollektiver benytter til kreativt at navigere mellem forskellige og konkurrerende moralske normer (af Robbins kaldet 'frihedsmoral').

Vi ville altså kunne bruge vores lille anekdote som et eksempel på 'afghanske' opfattelser af retfærdighed, og især den meget centrale rolle, som begrebet 'fornuft' spiller heri. 'Fornuft' (*aql*) henviser for afghanere både til rationalitet (som giver os mulighed for at udnytte eller begrænse vores lidenskaber og begær), og til evnen til at forstå universets mysterier og skabelse. For mange afghanere, som for muslimer mere generelt, er fornuf-

ten den måske allermost centrale, menneskelige egenskab. Det var fornuften (i form af rationelle forretningsmetoder), der ledte Reza til at holde et vågent øje med sine inventarister, og det var hans bevidsthed om fornuftens absolutte karakter (som en garanti for retfærdighed), der tillod ham at undertrykke sin "naturlige" impuls til omgående at fyre sin assistent, for i stedet først at søge uigendriveligt bevis for dennes skyld.

Men vi kan også nærme os disse fortællinger om moralsk ræsonnement fra en anden, pragmatisk vinkel, og se på, hvad fortællere gør eller forsøger at gøre med dem. For at besvare det pragmatiske spørgsmål om, hvad Rezas anekdote rent faktisk gjorde, er vi nødt til at genindsætte den i dens større, samtalemæssige kontekst.

Min moral, din moral

Som nævnt fortalte Reza denne historie i forlængelse af en mere generel samtale om handelspraksis på det ukrainske marked, som han havde skildret som en sydende

masse af uvidenhed og overtro. Han havde forklaret mig, at de ukrainske handlende på "Syvende Kilometer"-markedet ofte havde en ulogisk tiltro til held, der fik dem til at opføre sig på måder, der ikke blot var ineffektive, men undertiden direkte skadelige for deres interesser. For eksempel anså de morgens første handel (*pochin*) som afgørende for resten af dagens salg. Sælgeren ville tage de sedler, der blev brugt til at betale for denne første transaktion, holde dem i sin højre hånd og lade dem glide hen over alle de andre udstillede varer, for derved at øge chancerne for, at de også ville blive solgt. Værre endnu, tilføjede Reza, så var ukrainerne overbeviste om, at det betød uheld at gøre rent foran eller inde i deres containerbutikker før dagens første salg - det gjaldt særligt hundelorte foran butikkerne, der blev opfattet som et ekstra lykkebringende tegn.

Disse overbevisninger, forbud og handlinger var ifølge Reza absurde. Hvordan kunne nogen forvente at sælge noget, hvis deres containere var ulækre? Hvem ville have lyst til at handle der? Den slags var kendetegnende for en sløset holdning til at drive forretning: De fleste af hans lokale konkurrenter havde ikke blot rod i deres bogføring, men havde ikke engang ordentligt styr på deres lager.

Da han en halv time senere begyndte på historien om den langfingrede assistent, fungerede den derfor ikke blot som et eksempel på hans egen moral og etik (som hang sammen med brug af fomuften). Den indeholdt også en underforstået påstand om den relative ufornuft i de ukrainske handlendes handlinger, og den understregede dermed hans tidligere betragtninger.

Ved at kortlægge sine egne ræsonnementer, blotlagde han også deres.

I det konkrete eksempel er dette en forholdsvis ligetil og måske endda indlysende pointe. Andre gange er processen mindre klar, og det er derfor værd at gentage hovedideen: Når vi diskuterer vores moralske ræsonnementer (etik) afslører vi ikke kun noget om os selv, vores værdier og beslutninger - vi peger nødvendigvis også altid tilbage på andre mennesker.

Etikkens efterliv

Denne pointe peger os i retning af en strømning, der har haft stor indflydelse på etikforskningen de seneste 20-30 år, og som, med base i Emmanuel Lévinas' arbejde, har det udgangspunkt, at moralsk ræsonnement nødvendigvis er intersubjektivt. Det vil sige, at hvor etik for Kant var et spørgsmål om forholdet mellem en person og det kategoriske imperativ, så foreslår Lévinas, at etisk tænkning opstår, når vi bliver bevidste om den Anden og vores ansvar overfor ham.

Her har jeg foreslået, at etikens 'efterliv' - fra det øjeblik, hvor det moralske valg omdannes til en fortælling og formidles videre - også nødvendigvis er intersubjektivt (omend i en meget svagere grad), idet denne proces også peger tilbage på etikens bredere, sociale kontekst.

Den pointe tillader os endelig at vende tilbage til det marokkanske eksempel diskuteret i begyndelsen. Her undrede jeg mig over, hvorfor folk var så tilbageholdende med at diskutere deres moralske ræsonnementer. En del af svaret er, at de ønsker at sløre sådanne indre processer fra offentlighedens søgelys, på samme måde som de respekterer andre

menneskers indre som dybt privat. Men det er måske også fordi man ikke kan redegøre for sit eget moralske ræsonnement uden implicit at inddrage andres. Ved at beskrive, hvordan og hvorfor man besluttede sig for at redde eller ikke at redde et barn, ville man uundgåeligt også berøre og bedømme andre, der står over for lignende valg. Noget, som disse mennesker ifølge min erfaring vil opfatte som fuldkommen moralsk uacceptabelt. ■

Oversat af Annie Thuesen

Forslag til videre læsning:

Emmanuel Levinas 1969. *Totality and Infinity: an essay on exteriority*. Duquesne University Press.

Joel Robbins 2009. "Between Reproduction and Freedom: Morality, Value, and Radical Cultural Change", *Ethnos* 72(3), 293-314.

J. Zigon 2007. "Moral breakdown and the ethical demand: a theoretical framework for an anthropology of moralities", *Anthropological Theory* 7(2), 131-150.

MATTHEW CAREY ER EKSTERN LEKTOR VED INSTITUT FOR ANTROPOLOGI, KØBENHAVNS UNIVERSITET. HAN ER PH.D. FRA UNIVERSITY OF CAMBRIDGE, OG HAR SIDEN ARBEJDET VED LE ECOLE DES HAUTES ETUDES EN SCIENCES SOCIALES (PARIS), UNIVERSITY COLLEGE LONDON OG COLLÈGE DE FRANCE (PARIS). HANS ARBEJDE, SOM PRIMÆRT ER BASERET I MAROKKOS ATLAS-BJERGE, UDFORSKER SPØRGSMÅL, DER SPÆNDER LIGE FRA POLITIK TIL PSYKISK SYGDOM - OVER SEKSUALITET, VOLD I HJEMMET, RELIGIØSE FORANDRINGER OG, SENEST, LØGN.

Fotos af forfatteren og Vera Skvirskaja.